

Borys Laskowski

Krótkotrwałe formy pozbawienia wolności. Rodzaje, cele i ograniczenia stosowania

Short-term forms of deprivation of liberty. Types, purposes and limitations of use

Praca poświęcona jest tematyce pozbawienia wolności i zawiera przegląd form zatrzymania jako krótkotrwałych środków przymusu przy jednoczesnym wskazaniu ograniczeń ich stosowania wynikających z uwarunkowań funkcjonalnych, praktycznych i prawnych. Wyróżnione zostało tymczasowe aresztowanie jako jedyna możliwa forma pozbawienia wolności, z założenia krótkotrwała, która może przekształcić się w długotrwałą. Autor dokonuje systematyki istniejących rodzajów pozbawienia wolności na tle przepisów różnych aktów prawnych i ich umiejscowienia w porządku konstytucyjnym RP oraz ratyfikowanych konwencji międzynarodowych.

Słowa kluczowe: wolność człowieka, pozbawienie wolności, zatrzymanie, tymczasowe aresztowanie

The thesis is dedicated to the subject of deprivation of liberty and contains an overview of different types of detention as short-term coercive measures, while indicating the limitations of their use resulting from functional, practical and legal conditions. Temporary detention has been distinguished as the only possible form of deprivation of liberty, which is assumed to be short-term, which may also turn into a long-term one. The author is systematizing the existing types of deprivation of liberty laid down into internal legal acts in accordance with constitutional order of the Republic of Poland and ratified international conventions.

Key words: human freedom, deprivation of liberty, detention, pre-trial detention

Wstęp

Prawo do wolności osobistej każdego człowieka rozumiane jako prawo bezwzględne i niezbywalne stanowi jeden z fundamentów trwałości istnienia oraz rozwoju cywilizacji. Postęp ludzkości i jej osiągnięcia, w tym doskonalenie kolejnych form państwowości, w głównej mierze stały się możliwe dzięki świadomości i poszanowaniu wolności jednostki ludzkiej z jednej strony, z drugiej natomiast – ponieważ społeczeństwa wypracowały efektywny system ograniczeń tej wolności, jednakże jedynie w ściśle określonych sytuacjach i pod znanymi dla wszystkich stałymi warunkami. Każde współczesne państwo o ustroju demokratycznym bądź czerpiące z takiego dorobku swoje prawodawstwo wyraźnie, w fundamentach swojego ustroju konstytuuje ochronę człowieka przed arbitralnym pozbawieniem go wolności.

Porządek międzynarodowy w zakresie poszanowania prawa do wolności każdej jednostki ludzkiej, bez względu na wiek, płeć, przynależność religijną, rasową, etniczną oparty został o art. 5 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i Podstawowych Wolności. Wskazany akt prawny, pomimo, że co do zasady stanowiący o kwestiach postrzeganych aktualnie już jako oczywiste, bezdyskusyjne i fundamentalne w istocie stanowi zdobycz cywilizacyjną ludzkości.

Z uwagi na wagę powołanego aktu dla międzynarodowego porządku prawnego, którego Rzeczypospolita Polska jest częścią należy przypomnieć, że zgodnie z art. 5 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka każdy ma prawo do wolności i bezpieczeństwa osobistego. Nikt nie może być pozbawiony wolności, z wyjątkiem następujących przypadków i w trybie ustalonym przez prawo:

- a) zgodnego z prawem pozbawienia wolności w wyniku skazania przez właściwy sąd;
- b) zgodnego z prawem zatrzymania lub aresztowania w przypadku niepodporządkowania się wydanemu zgodnie z prawem orzeczeniu sądu lub w celu zapewnienia wykonania określonego w ustawie obowiązku;
- c) zgodnego z prawem zatrzymania lub aresztowania w celu postawienia przed właściwym organem, jeżeli istnieje uzasadnione podejrzenie popełnienia czynu zagrożonego karą lub jeśli jest to konieczne, w celu zapobieżenia popełnieniu takiego czynu lub uniemożliwienia ucieczki po jego dokonaniu;

- d) pozbawienia nieletniego wolności na podstawie zgodnego z prawem orzeczenia w celu ustanowienia nadzoru wychowawczego lub zgodnego z prawem pozbawienia nieletniego wolności w celu postawienia go przed właściwym organem;
- e) zgodnego z prawem pozbawienia wolności osoby w celu zapobieżenia szerzeniu przez nią choroby zakaźnej, osoby umysłowo chorej, alkoholika, narkomana lub włóczęgi;
- f) zgodnego z prawem zatrzymania lub aresztowania osoby, w celu zapobieżenia jej nielegalnemu wkroczeniu na terytorium państwa, lub osoby, przeciwko której toczy się postępowanie o wydalenie lub ekstradycję.

Głównym celem art. 5 EKPCz jest zapobieganie przypadkom arbitralnego bądź nieuzasadnionego pozbawienia wolności. Aby pozbawienie wolności było uzasadnione na tej podstawie, musi nastąpić zgodnie z prawem, a więc w trybie ustalonym przez prawo. „Pojęcie «zgodności z prawem» w kontekście art. 5 ust. 1 Konwencji może mieć szersze znaczenie niż w ustawodawstwie krajowym oraz zakłada istnienie rzetelnej i prawidłowej procedury, włącznie z wymogiem, by każdy środek pozbawiający osobę wolności był przyjmowany i wykonywany przez właściwy organ i by nie był on arbitralny”¹. Odpowiednie organy powinny działać zgodnie z prawem obowiązującym w danym państwie, które z kolei powinno być zgodne z Konwencją, włączając w to jej generalne zasady, zapisane wyraźnie lub wynikające z niej w sposób dorozumiany. Tylko uprawnione organy na podstawie jasnych procedur przewidzianych w ustawie mogą zatem pozbawić wolności. Pozbawienie wolności nie może być w tym kontekście uznane za zgodne z prawem, jeżeli tryb krajowy nie zapewnia wystarczających gwarancji przeciwko arbitralności. Ponadto w przypadku pozbawienia wolności szczególnie ważne jest, aby przestrzegać ogólnej zasady pewności prawa. Jest więc sprawą zasadniczą, aby przesłanki pozbawienia wolności były w prawie krajowym jasno sformułowane oraz by samo prawo było przewidywalne w jego zastosowaniu, tak aby spełniało standard „legalności” ustanowiony przez Konwencję.

W żadnym, nawet najbardziej liberalnym, porządku prawnym wolność nie może funkcjonować jako wartość absolutna. Fundamentalna zasada, powołana w pierwszym rzędzie pkt a art. 5 EKPCz, zgodnie z którą pozbawienie wolności może zostać dokonane jako konsekwencja wyroku sądu,

¹ Wyrok ETPC z 2.05.2013 r., 28796/07, Petukhova v. Rosja, LEX nr 1310635.

wynika z idei państwa prawa opartego na poszanowaniu praw jednostki przy jednoczesnym ograniczeniu władzy państwa w stosunku do jednostki. Funkcjonowanie tej stałej i niezmiennej reguły w porządku państwowym stanowi ochronę przed arbitralnymi i często zmiennymi decyzjami władz i zapewnia, że pozbawienie wolności człowieka następuje w ramach odpowiedniej procedury, z udziałem niezależnego i bezstronnego organu, jakim jest sąd. Także Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej w art. 41 stanowi, że każdemu zapewnia się nietykalność osobistą i wolność osobistą. Jednak już kolejne normy prawne wynikające z Ustawy Zasadniczej wskazują, że pozbawienie lub ograniczenie wolności może nastąpić tylko na zasadach i w trybie określonych w ustawie. Oznacza to, że ze źródła całego polskiego prawa wywodzi się uprawnienie do pozbawienia wolności, jednakże jedynie w ściśle określonych sytuacjach.

W granicach prawach dopuszczalne są różne formy pozbawienia wolności. Wszystkie jednakże, bez względu na podstawę i przyczynę stosowania wyjściowo sprowadzają się w pierwszej fazie do fizycznego zatrzymania człowieka. Natomiast każde zatrzymanie z samej istoty stanowi pozbawienie wolności o charakterze krótkotrwałym, maksymalnie do 48 godzin.

Przegląd wybranych krótkotrwałych form pozbawienia wolności w krajowym porządku prawnym

Funkcjonujące w prawie i realizowane w praktyce formy zatrzymania można dla potrzeb systematyki podzielić według kryterium funkcjonalnego. Najczęściej krótkotrwałe pozbawienie wolności następuje w celu prewencyjnym, tj. dla natychmiastowego zapobieżenia eskalacji stanu niezgodnego z prawem, w przeważającej mierze w reakcji na złamanie obowiązującego porządku. Typowym przykładem takiego pozbawienia wolności jest tzw. ujęcie obywatelskie, zatrzymanie na gorącym uczynku sprawcy przestępstwa lub wykroczenia. W omawianym wypadku osobę zatrzymaną należy niezwłocznie przekazać organom uprawnionym, w praktyce Policji. Dzieje się tak dlatego, że Policja jest pierwszym organem dysponującym odpowiednimi przepisami prawem warunkami do bezpiecznego wykonywania zatrzymań, dającymi jednocześnie możliwość należytego poszanowania pozostałych praw osobistych zatrzymanego.

Koleją grupę stanowią zatrzymania o charakterze subsydiarnym. Krótkotrwałe pozbawienie wolności jest w tym wypadku etapem przejściowym i służy dalszym celom procesowym, zabezpieczeniu dalszego toku postępowania.

Można również wyróżnić zatrzymanie z powodu zagrożenia zdrowia czy życia samej sprawy, czyli dla zabezpieczenia samej osoby, która wolności zostaje pozbawiona. Taki podstawowy cel spełnia zatrzymanie w izbie wytrzeźwień.

Ostatnią grupę stanowią zatrzymania o charakterze dyscyplinującym, w celu wymuszenia czynności, od których wykonania osoba zobowiązana do ich realizacji uchylała się. Typowym przykładem w omawianej kwestii jest zatrzymanie w celu przymusowego doprowadzenia do organów ścigania lub wymiaru sprawiedliwości.

Jak zasygnalizowano wyżej, najmniej typową z form pozbawienia wolności jest tzw. zatrzymanie obywatelskie. Przepisy kodeksu postępowania karnego stanowią, że każdy ma prawo ująć osobę na gorącym uczynku przestępstwa lub w pościgu podjętym bezpośrednio po popełnieniu przestępstwa, jeżeli zachodzi obawa ukrycia się tej osoby lub nie można ustalić jej tożsamości. Oznacza to, że Państwo nie tylko przekazuje część swojego imperium każdemu człowiekowi, który może się znaleźć w takiej sytuacji, ale w dodatku dotyczy to tej części uprawnień przypisanych władzy państwowej, która związana jest z działaniami opresyjnymi. Jest to oczywiście działanie bardzo ograniczone i krótkotrwałe, gdyż już § 2 art. 243 kpk nakazuje niezwłoczne oddanie w ręce Policji osoby zatrzymanej w takim trybie.

Uprawnienia niewiele szersze od objętych obywatelskim zatrzymaniem ustawodawca przyznał funkcjonariuszom Krajowej Administracji Skarbowej oraz Służby Celno-Skarbowej. W art. 134 ustawy Ustawa o Krajowej Administracji Skarbowej² zezwala na zatrzymanie osoby tylko wówczas, gdy inne środki okazały się bezcelowe lub nieskuteczne. W takim wypadku zatrzymany, po wykonaniu niezbędnych czynności procesowych, ma zostać niezwłocznie albo doprowadzony do najbliższej jednostki Policji lub Straży Granicznej albo zwolniony. Podobne uprawnienia przyznane są różnym podmiotom, takim jak strażnikom Państwowej Straży

² Ustawa o Krajowej Administracji Skarbowej z 16 listopada 2016 r. (Dz.U. z 2016 r. poz. 1947 z póź. Zm.), stan prawny na dzień 20 lipca 2023 r.

Rybackiej³, dowódcy statku powietrznego⁴, funkcjonariuszom Straży Gminnej⁵, Straży Parku⁶ i innym. W każdym z wymienionych przypadków występuje nakaz niezwłocznego przekazania osoby zatrzymanej Policji lub innemu uprawnionemu organowi. Powyższy wymóg odpowiada – istniejącym przy każdym naruszeniu sfery fizycznej i osobistej wolności każdego człowieka – regułem celowości i adekwatności pozbawienia wolności, a jednocześnie stanowi realizację postulatu, aby dolegliwość stanowiąca konsekwencję pozbawienia wolności nie przekraczała koniecznej w danym przypadku miary, niezależnie od przyczyny i podstawy działania skutkującego pozbawieniem tej wolności. W praktyce czas stosowania zatrzymania powinien właściwie odpowiadać wyłącznie temu, aby bez zbędnej zwłoki osobę zatrzymaną doprowadzić do właściwej jednostki Policji bądź oczekiwaniu na przyjazd patrolu.

W literaturze procesu karnego przez zwrot „oddanie w ręce Policji” rozumie się czynność polegającą bądź na doprowadzeniu osoby zatrzymanej do siedziby jednostki Policji, bądź na wskazaniu funkcjonariuszowi Policji miejsca przetrzymywania osoby ujętej⁷.

Dalej idące podstawy pozbawienia wolności w wyniku zatrzymania realizowane są przez ustawy takie jak ustawa o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi⁸, zgodnie z którą osoby w stanie nietrzeźwości, które swoim zachowaniem dają powód do zgorszenia w miejscu publicznym lub w zakładzie pracy, znajdują się w okolicznościach zagrażających ich życiu lub zdrowiu albo zagrażają życiu lub zdrowiu innych osób, mogą zostać doprowadzone do izby wytrzeźwień lub placówki, podmiotu leczniczego albo do miejsca zamieszkania lub pobytu. Ustawa uprawnia takiego doprowadzenia przyznaje funkcjonariuszom Policji (także Żandarmerii Wojskowej) oraz strażnikom straży gminnej. Zatrzymana w takich warunkach osoba pozostaje w izbie wytrzeźwień do czasu wytrzeźwienia, nie dłużej jednak niż 24 godziny. Oznacza to,

³ Art. 23 pkt 1 lit. c ustawa o rybactwie śródlądowym z 18 kwietnia 1985 r. (Dz.U. Nr 21, poz. 91) stan prawny na dzień 20 lipca 2023 r.

⁴ Art. 115 ust. 3 pkt 2 ustawa Prawo lotnicze z 3 lipca 2002 r. (Dz.U. Nr 130, poz. 1112), stan prawny na dzień 20 lipca 2023 r.

⁵ Art. 12 ust 1 pkt 3 ustawa o Strażach Gminnych z 29 sierpnia 1997 r. (Dz.U. Nr 123, poz. 779), stan prawny na dzień 20 lipca 2023 r.

⁶ Art. 108 ust. 5 pkt 3 ustawa o ochronie przyrody z 16 kwietnia 2004r. (Dz.U. Nr 92, poz. 880), stan prawny na dzień 20 lipca 2023 r.

⁷ J. Grajewski, L.K. Paprzycki, S. Steinborn, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz, t. I, Komentarz do art. 1–424 K.P.K.*, red. J. Grajewski, Kraków 2006, Warszawa 2010; L.K. Paprzycki (red.), Warszawa 2013.

⁸ Art. 40 ustawa o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi z 26 października 1982 r. (Dz.U. Nr 35, poz. 230), stan prawny na dzień 20 lipca 2023 r.

że każdorazowo i bez żadnych wyjątków zatrzymany musi odzyskać wolność najpóźniej po upływie wskazanego czasu. Warto wskazać, że sytuacja zatrzymania w Pogotowiu Socjalnym dla Osób Nietrzeźwych ma też wyjątkowy – w świetle zasady, że pozbawienie wolności jest dolegliwością samą w sobie – wymiar finansowy. W omawianym przypadku z pozbawieniem wolności człowieka przez podmiot do tego uprawniony – przez państwo, łączy się obowiązek administracyjny zapłaty za pobyt w placówce, w której zatrzymanie osoby nietrzeźwej było realizowane.

Do form pozbawienia wolności o charakterze subsydiarnym należy zatrzymanie nieletniego realizowane na podstawie ustawy o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich⁹. Tryb postępowania jest zbliżony do tymczasowego aresztowania. Warto zauważyć, że nie sposób wręcz odnieść wrażenia, że autor tej ustawy tworząc jej przepisy o charakterze karnym czy związanym z procedurą karną nadmiernie czerpał z instytucji typowych dla procesu karnego i regulowanych przepisami kodeksu postępowania karnego. Ustawa ta pozwala Policji (także Straży Granicznej) na zatrzymanie, a następnie umieszczenie w policyjnej izbie dziecka nieletniego, co do którego istnieje uzasadnione przypuszczenie, że dopuścił się czynu karalnego i kiedy zachodzi uzasadniona obawa ucieczki, ukrycia się nieletniego lub zatarcia śladów czynu karalnego albo nie można ustalić tożsamości nieletniego¹⁰. Najpóźniej w ciągu 24 godzin od zatrzymania nieletni musi zostać albo zwolniony, albo też przekazany do dyspozycji Sądu Rodzinnego wraz z całością zgromadzonych materiałów uzasadniających przypuszczenie, że nieletni dopuścił się czynu karalnego. W przypadku przekazania sprawy Sądowi Rodzinnemu ten ma kolejne 24 godziny na podjęcie decyzji procesowej wobec nieletniego. Upływ czasu nakazuje niezwłocznie¹¹ zwolnić osobę pozbawioną wolności.

Jak wskazano uprzednio, z jednej strony z uwagi na powierzone zadania w zakresie ochrony ludzi, mienia i praw, jak i na warunki umożliwiające prawidłową realizację tych obowiązków, najszersze uprawnienia

⁹ Ustawa z 9 czerwca 2022 r. o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich (Dz.U. z 2022 r. poz. 1700), stan prawny na dzień 20 lipca 2023 r.

¹⁰ Czyn karalny na gruncie tej ustawy jest rozumiany bardzo szeroko, znacznie szerzej niż przestępstwo w rozumieniu kodeksu karnego. Zgodnie z art. 1 ust. 2 pkt 2 lit. a jest nim zarówno przestępstwo i przestępstwo skarbowe ale także wykroczenie i wykroczenie skarbowe. Tak szerokie możliwości pozbawienia wolności, w szczególności osoby nieletniej, powinny być poddane krytyce i wymagają pilnych prac legislacyjnych.

¹¹ Ustawa o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich w sposób niespójny systemowo posługuje się określeniem „bezwłocznie”, jednakże także to określenie należy wyklądać jako czynność dokonaną bez zbędnej zwłoki.

dla dokonywania zatrzymań nadano Policji¹². Wynikają one w pierwszym rzędzie z aktu prawnego o randze kodeksowej, gdzie w art. 244 § 1, 1a i 1b kpk wskazane są sytuacje, w jakich Policja może zatrzymać osobę. Przed wszystkim Policja ma prawo zatrzymać osobę podejrzaną, jeżeli istnieje uzasadnione przypuszczenie, że popełniła ona przestępstwo, a zachodzi obawa ucieczki lub ukrycia się tej osoby albo zatarcia śladów przestępstwa bądź też nie można ustalić jej tożsamości. Przepis art. 244 § 1 kpk wymienia także jako przesłankę do zatrzymania możliwość przeprowadzenia przeciwko tej osobie postępowania w trybie przyspieszonym, jednakże obecnie normy prawne zawarte w przepisach o tym trybie zaczynają być przykładem na *desuetudo*. § 1a przywołanego przepisu stanowi, że Policja ma prawo zatrzymać osobę podejrzaną, jeżeli istnieje uzasadnione przypuszczenie, że popełniła ona przestępstwo z użyciem przemocy na szkodę osoby wspólnie zamieszkującej, a zachodzi obawa, że ponownie popełni przestępstwo z użyciem przemocy wobec tej osoby, zwłaszcza gdy popełnieniem takiego przestępstwa grozi, zaś § 1b nakazuje Policji zatrzymanie osoby podejrzananej, jeśli przestępstwo, o którym mowa w § 1a, zostało popełnione przy użyciu broni palnej, noża lub innego niebezpiecznego przedmiotu, a zachodzi obawa, że ponownie popełni ona przestępstwo z użyciem przemocy wobec osoby wspólnie zamieszkującej, zwłaszcza gdy popełnieniem takiego przestępstwa grozi. Przesłanki te mają charakter procesowy, podobnie jak realizowane na podstawie ustawy o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich.

Dodatkowe uprawnienia dla zatrzymania określone zostały ustawą o Policji¹³. Mają one charakter ściśle prewencyjny i jako takie każdorazowo budzić mogą znaczne emocje z uwagi na znaczny stopień uprawnienia przyznanego funkcjonariuszowi do oceny, czy zachodzą przesłanki do zatrzymania. W art. 15 przywołanej ustawy zawarta jest norma prawna pozwalająca na zatrzymywanie osób stwarzających w sposób oczywisty bezpośrednie zagrożenie dla życia lub zdrowia ludzkiego, a także dla mienia. W związku z przenikaniem się tych norm prawnych, w doktrynie pojawia się pogląd, że zatrzymanie na podstawie art. 244 § 1a i 1b kpk (zatrzymanie o charakterze prewencyjnym) jest już realizowane przez art. 15 ust. 1 pkt 3 ustawy o Policji, i tym samym, przepis ten praktycznie

¹² Także inne służby jak np. Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Centralne Biuro Antykorupcyjne, Żandarmeria Wojskowa posiadają uprawnienia Policji, jednakże z uwagi na zbieżność tych uprawnień zostaną one omówione łącznie.

¹³ Ustawa o Policji z 6 kwietnia 1990 r. (Dz.U. Nr 30, poz. 179), stan prawny na dzień 20 lipca 2023 r.

nie przynosi istotnej wartości dodanej dla ochrony osoby wspólnie zamieszkującej z podejrzanym¹⁴. Stanowisko takie należy ocenić jednak krytycznie. Przede wszystkim problematykę przemocy w rodzinie w kontekście dokonywania zatrzymania na gruncie ustawy o Policji reguluje art. 15a. Norma prawna w nim zawarta zaledwie pozwala funkcjonariuszowi Policji na dokonanie zatrzymania. Natomiast przepisy kodeksu postępowania karnego nie tylko nakazują dokonanie zatrzymania w przypadku stwierdzenia przez funkcjonariuszy zaistnienia zachowań sprawcy nacechowanych przemocą w rodzinie, ale także przenoszą ciężar zatrzymania z prewencyjnego na typowo procesowy.

Wreszcie należy zauważyć, że także ta ustawa stanowi, że zatrzymanie osoby może być zastosowane tylko wówczas, gdy inne środki okazały się bezcelowe lub nieskuteczne.

Specyficzną formą pozbawienia człowieka wolności określaną jako areszt o charakterze dyscyplinującym jest ta dokonywana przez sady na podstawie dyspozycji przepisu art. 287 § 2 kpk Wymieniony przepis *explicite* wskazuje, że aresztowanie można zastosować tylko wówczas, jeżeli zarządzenie zatrzymania i przymusowego doprowadzenia nie jest wystarczające dla zapewniania stawiennictwa osoby wezwanej. Tym samym ustawodawca zaleca racjonalność działania, tj. by stosować środek ostateczny w postaci aresztowania świadka rozsądnie, to jest w taki sposób, aby nie przekroczyć granicy niezbędności przymusu, gdyż istotą kar porządkowych jest przecież wyegzekwowanie określonego obowiązku¹⁵. Specyfika omawianego środka polega na tym, że z jednej strony jest on reakcją w postaci pozbawienia wolności za wielokrotność odmowy wykonania obowiązków procesowych oraz świadome działanie zmierzające do zniweczenia zaplanowanej czynności procesowej, z drugiej zaś nie ma w swoim założeniu stanowić represji rozumianej jako odpłata za czyn naganny, lecz być środkiem przymuszenia do wypełnienia procesowej roli. Istotą bowiem kary porządkowej jest wyegzekwowanie określonego obowiązku. Aresztowanie nie może przekroczyć trzydziestu dni, z tym że można je zastosować na okres krótszy i następnie przedłużyć, natomiast w razie zwolnienia z kary i dalszej uporczywości w odmowie wykonania obowiązku stosowanie go jest już niedopuszczalne. Aresztowanie winno być przy tym uchylone nawet przed upływem terminu, na jaki

¹⁴ M. Czarkowska, *Zatrzymanie [w:] Przeciwdziałanie przemocy wobec kobiet w rodzinie w praktyce organów ścigania, wymiaru sprawiedliwości i innych instytucji*, LexisNexis 2014.

¹⁵ Postanowienie Sądu Apelacyjnego w Szczecinie z 27.10.2016 r. sygn. akt II AKz 509/16.

je zastosowano, jeżeli ukończono już postępowanie przygotowawcze, lub postępowanie w danej instancji, w której sankcję zastosowano (§ 3). Uchyła się je ponadto w razie spełnienia przez karanego wymaganego obowiązku¹⁶.

Unormowanie art. 287 § 2 kpk określa zakres podmiotowy uczestników postępowania, w stosunku do których może być stosowana kara porządkowa aresztowania, w sposób pozytywny. Przepis ten wskazuje na następujące podmioty:

- 1) osoby uchylające się od złożenia zeznania,
- 2) osoby uchylające się od wykonania czynności biegłego,
- 3) osoby uchylające się od wykonania czynności tłumacza,
- 4) osoby uchylające się od wykonania czynności specjalisty,
- 5) osoby uchylające się od wydania przedmiotu.

Przepis art. 287 § 2 kpk odnosi się do osoby uchylającej się od złożenia zeznania, a nie wprost do świadka. Jak podnosi się w doktrynie, świadkiem w znaczeniu procesowym jest każda osoba dopuszczona w takim charakterze przez organ procesowy do udziału w postępowaniu karnym, a nie tylko ta, która została wezwana jako świadek. Określenie to należałoby rozumieć w ten sposób, że ostatecznie status danej osoby jako świadka stwierdza decyzja procesowa o dopuszczeniu dowodu z zeznań tej osoby. Nie ma ona jednak charakteru konstytutywnego, gdyż w razie jej niepodjęcia dana osoba może być przesłuchana jako świadek, co oznacza, że najpóźniej z tą chwilą stanie się tym uczestnikiem procesu. Natomiast samo wezwanie danej osoby do stawienia się w tym charakterze – nie przesądzając ostatecznie o jej występowaniu w postępowaniu jako świadka, bo przecież nie jest wykluczone oddalenie wniosku o przesłuchanie już po jego wezwaniu – nakłada na tę osobę określone w art. 177 § 1 kpk obowiązki: stawienia się i złożenia zeznań¹⁷.

Karą porządkową związaną z pozbawieniem wolności będzie kara pozbawienia wolności wymierzana na podstawie art. 49 § 1 Prawa o ustroju sądów powszechnych¹⁸. Stosownie do dyspozycji tego przepisu w razie naruszenia powagi, spokoju lub porządku czynności sądowych albo ubliżenia sądowi, innemu organowi państwowemu lub osobom biorącym

¹⁶ T. Grzegorzczak *Kodeks postępowania karnego. Komentarze Zakamycza.*, Zakamycze 2005, s. 707.

¹⁷ P. Rogoziński *Aresztowanie* [w:] P. Hofmański, R. A. Stefański (red.), *System Prawa Karnego Procesowego. Tom IX. Środki przymusu*, Warszawa 2021 s. 1203.

¹⁸ Ustawa Prawo o ustroju sądów powszechnych z 27 lipca 2001 r. (Dz.U. Nr 98, poz. 1070 z póź. zm.), stan prawny na dzień 20 lipca 2023 r.

udział w sprawie, sąd może ukarać winnego karą porządkową pozbawienia wolności do czternastu dni. Zaznaczenia jednak wymaga, że może być ona orzeczona wyłącznie za naganne zachowania podczas czynności sądowych. Nie jest więc możliwe wymierzanie kar porządkowych na podstawie art. 49 § 1 usp nawet za czyny, których sprawca dopuścił się w gmachu sądu (np. w sekretariacie lub w gabinecie sędziego), ale poza tokiem rozprawy, posiedzenia lub innej czynności sądowej¹⁹.

Kodeks wykroczeń posługuje się także określeniem „areszt” dla określenia wymierzonej na jego podstawie kary izolacyjnej związanej z pozbawieniem wolności. Taki areszt wykonywany jako kara może trwać od 5 do maksymalnie 30 dni. Jest to o tyle nietypowy rodzaj pozbawienia wolności, że zawiera wyłączenie dla możliwości jego orzekania i to w sytuacji, kiedy sprawca jest zdolny do ponoszenia odpowiedzialności za przypisany mu czyn. Stosownie do art. 26 Kodeksu wykroczeń nie można wymierzyć kary aresztu lub zastępczej kary aresztu, jeżeli warunki osobiste sprawcy uniemożliwiają odbycie tej kary. Warunki osobiste sprawcy to zarówno jego ściśle osobiste właściwości fizyczne i psychiczne (np. poważna choroba, znaczna niepełnosprawność), jak i jego sytuacja społeczna czy rodzinna (np. samotna opieka nad małoletnimi dziećmi, bycie jedynym żywicielem rodziny, niemożliwa do zastąpienia opieka nad osobą chorą bądź niepełnosprawną). Chodzi zatem o takie sytuacje, które albo czynią niemożliwym pobyt w warunkach więziennych, albo też w których odbycie kary aresztu godziłoby nader silnie w ważne dobra osobiste²⁰. Uniemożliwienie odbycia kary aresztu należy rozumieć jako całkowite wykluczenie możliwości przebywania przez sprawcę w zakładzie karnym, np. ze względu na poważne schorzenie serca w takim stopniu, że bez zagrożenia dla życia może on przebywać jedynie w odpowiednio dostosowanych warunkach domowych, albo niemożliwość izolacji sprawcy ze względu na wyjątkową sytuację rodzinną, np. opiekę nad niepełnosprawnym dzieckiem, w sytuacji niemożności zapewnienia takiej opieki przez inną osobę. Warunki osobiste, które nawet w dużym stopniu, ale tylko utrudniają pobyt w zakładzie karnym, np. poważna, lecz czasowa choroba, bądź możliwość zastępstwa w opiece nad niesprawnym współmałżonkiem, nie powinny być traktowane jako okoliczności całkowicie uniemożliwiające odbycie kary aresztu. Czasowe przeszkody

¹⁹ Postanowienie Sądu Najwyższego z 14.01.2016 r., I CZ 120/15, Legalis nr 2702468.

²⁰ P. Daniluk (red.), *Kodeks wykroczeń. Komentarz*. Wyd. 2, Warszawa 2019, LEGALIS.

w odbywaniu tej kary mogą być podstawą do odroczenia jej wykonania (w związku z art. 150 i 151 kkw). Warunki uniemożliwiające odbycie kary aresztu bezwzględne muszą istnieć w chwili orzekania o karze, natomiast kary aresztu zastępczego w chwili zamiany na nią w postępowaniu wykonawczym kary grzywny (w trybie art. 25 § 2 kw) lub kary ograniczenia wolności (w trybie art. 23 kw)²¹.

W świetle powyższego uprawnionym jest wniosek, że możliwości pozbawienia wolności człowieka na gruncie prawa polskiego są bardzo szerokie i przyznane znacznej liczbie podmiotów. Ich wspólną cechą charakterystyczną jest jednak to, że ich dopuszczalny czas stosowania jest krótki, ograniczony dyrektywą bezzwłocznego zwolnienia. Cechą wspólną jest wprowadzenie konkretnych, nieocennych warunków, których ziszczenie każdorazowo nakazuje przywrócenie pełnej swobody zatrzymanej osobie. Wreszcie przepisy, które umożliwiają takie pozbawienie wolności uzupełnione są o liczne przesłanki negatywne wskazujące, kiedy nawet tak krótkotrwałe pozbawienie wolności jest niedopuszczalne.

Inaczej mówiąc, mimo iż w odniesieniu do ogólnej zasady bezwzględnego poszanowania prawa człowieka do wolności, jej pozbawienie w świetle Konstytucji jawi się jako odstępstwo w podstawowych prawach obywatelskich, jest jednak na gruncie polskiego prawa dopuszczalne i to w oparciu o szereg ustaw, dodatkowo w przeważającej mierze w rozumieniu tego określenia w sposób powszechny, nie zaś jako kara odbywana na podstawie prawomocnego wyroku sądu, wymierzona za przestępstwo.

W doktrynie procedury karnej wskazuje się, że środki przymusu procesowego mają na celu: zapewnienie prawidłowego toku postępowania karnego; zapobieżenie popełnieniu nowego przestępstwa, zabezpieczenie osoby oskarżonego dla celów postępowania karnego; wyegzekwowanie od uczestników postępowania nałożonych na nich obowiązków procesowych, poszukiwanie oraz zabezpieczenie śladów i dowodów przestępstwa przed ich utratą, zniekształceniem oraz zniszczeniem; zagwarantowanie realnej możliwości wykonania kary grzywny oraz środków o charakterze majątkowym dochodzonych w postępowaniu karnym; ochronę interesów procesowych pokrzywdzonego przestępstwem przy poszanowaniu jego godności oraz utrzymanie powagi sądu²².

²¹ P. Daniluk (red.), *Kodeks wykroczeń...*

²² P. Misztal *Pojęcie środków przymusu procesowego, ich istota i rodzaje* [w:] P. Hofmański, R.A. Stefański (red.), *System Prawa Karnego Procesowego*. Tom IX. Środki przymusu, Warszawa 2021 s. 58.

Tymczasowe aresztowanie jako wyjątkowa forma pozbawienia wolności

Szczególną formą pozbawienia człowieka wolności jest niewątpliwie tymczasowe aresztowanie stanowiące najbardziej dolegliwy środek zapobiegawczy w postępowaniu karnym.

Z uwagi na istotę wskazanego pozbawienia wolności oraz możliwy stosunkowo długi czas jego stosowania tymczasowe aresztowanie zostało wymienione w akcie prawnym najwyższej rangi, jakim jest Konstytucja. Zawarto tam bezwzględne zastrzeżenie, że tymczasowe aresztowanie może być stosowane tylko i wyłącznie na podstawie postanowienia sądu.

Ustawą regulującą stosowanie tymczasowego aresztowania jest Kodeks postępowania karnego. Pośród środków zapobiegawczych zawartych w Rozdziale 28 jawi się jako najsurowszy, gdyż jako jedyny jest połączony z pozbawieniem wolności powyżej przewidzianych dla czasu zatrzymania maksymalnych łącznie 72 godzin i skutkuje izolacją podejrzanego od społeczeństwa. Nadto ustawa wymaga (art. 257 § 1 kpk), aby środek ten był stosowany wyłącznie w sytuacji, kiedy inny środek zapobiegawczy nie jest wystarczający. Kolejne przepisy (art. 258 i 259 kpk) wskazują na pozytywne oraz negatywne przesłanki dla jego stosowania.

Tymczasowe aresztowanie jest więc środkiem przymusu procesowego o charakterze izolacyjnym, stosowanym wyłącznie na podstawie postanowienia sądu, mającym na celu zapewnienie prawidłowości postępowania przygotowawczego bądź sądowego w sytuacji, w której żadne inne środki nie są wystarczające i kiedy jego stosowanie jest możliwe z uwagi na sytuację osobistą i rodzinną podejrzanego.

Tymczasowe aresztowanie, jako środek zapobiegawczy najgłębiej ingerujący w sferę podstawowego prawa człowieka do wolności, musi każdorazowo spełniać zasady, jakie należą do jego istoty oraz realizować cele, dla którego jest stosowane. Omawiany środek musi być każdorazowo zarówno adekwatny jak i proporcjonalny, a jego wykonywanie nie może naruszać dyrektyw humanitaryzmu.

Do zasad tymczasowego aresztowania należą:

- zasada ostateczności stosowania tymczasowego aresztowania i jego proporcjonalności,
- zasada ochrony interesów społecznych,
- zasada ochrony interesów śledztwa,

- zasada ochrony interesów osoby zatrzymanej.
Cele tymczasowego aresztowania to przede wszystkim:
- zabezpieczenie prawidłowego toku postępowania,
- zabezpieczenie przed popełnieniem nowego przestępstwa.

Zasada ostateczności stosowania tymczasowego aresztowania i jego proporcjonalności nakazuje każdorazowe uwzględnianie przy dyskusji na temat tymczasowego aresztowania, że w przeciwieństwie do kary aresztu orzekanej na podstawie kodeksu wykroczeń tymczasowe aresztowanie nie jest karą, a wyłącznie środkiem zapobiegawczym. Podejrzany, w świetle prawa będący osobą niewinną, musi przebywać w areszcie śledczym, co oznacza faktyczne odebranie mu wolności. Dlatego też izolacyjny środek zapobiegawczy powinien być stosowany z umiarem i jedynie w sytuacjach, gdy nie ma innych sposobów zabezpieczenia postępowania. W przypadku, gdy istnieją mniej restrykcyjne środki, takie jak np. dozór policyjny, które są w realiach konkretnej sprawy wystarczające dla zapewnienia prawidłowości postępowania, tymczasowe aresztowanie nie powinno być orzekane.

Interesy społeczne to koncepcja, która odnosi się do różnorodnych potrzeb, celów i wartości, jakie ludzie i grupy społeczne mają w stosunku do swojego otoczenia. Interesy społeczne obejmują szerokie spektrum obszarów życia społecznego, takich jak bezpieczeństwo, zdrowie, ochrona środowiska, równość, wolność, edukacja, kultura, gospodarka i wiele innych. Interesy społeczne są wyznacznikiem tego, co jest ważne dla społeczeństwa jako całości, a nie tylko dla jednostki. W omawianym zakresie istotne jest zapewnienie poczucia bezpieczeństwa jako zasada ochrony interesów społecznych. Oznacza to, że organy ścigania muszą działać w sposób, który zapewni ochronę oczekiwań społeczeństwa poprzez zapobieżenie przestępstwom i ściganie sprawców, ale jednocześnie muszą szanować prawa i wolności osoby tymczasowo aresztowanej. W szczególności, organy te muszą przestrzegać zasad postępowania przy tymczasowym aresztowaniu, takich jak przestrzeganie procedur prawnych, zapewnienie odpowiednich warunków pobytu, zapewnienie opieki medycznej, a także zapewnienie prawa do obrony i ochrony prywatności. W zależności od realizowanej przez władzę wykonawczą polityki karnej pierwszeństwo mogą przybierać działania nakierowane na realizację oczekiwań społecznych (najczęściej przy programach tzw. konserwatywnych) bądź dające prymat gwarancjom wolnościowym jednostki (programy tzw. liberalne).

Zasada ochrony interesów śledztwa to założenie, że podczas prowadzenia śledztwa organy ścigania muszą działać w sposób, który w związku z czynnościami ukierunkowanymi na zapobieżenie bądź wykrycie przestępstwa, zapewnia z jednej strony skuteczność postępowania zaś z drugiej ochronę interesów publicznych oraz praw jednostki.

Przestrzeganie zasady ochrony interesów śledztwa ma na celu zapewnienie skutecznego śledztwa, uniknięcie wpływu zewnętrznego na postępowanie przygotowawcze oraz ochronę prywatności osób, które są objęte postępowaniem karnym. Nadto zasada ta zakłada również, że organy ścigania muszą działać w sposób dyskretny, unikając publicznego rozgłosu i przyciągania uwagi mediów do sprawy.

Zasada ochrony interesów osoby zatrzymanej to jedna z podstawowych zasad, na których opiera się system prawa karnego. Zgodnie z tą zasadą, organy ścigania są zobowiązane do ochrony praw osoby zatrzymanej, a zwłaszcza jej godności i integralności fizycznej.

Wyraźnie więc widać, że wszystkie te zasady wzajemnie się przenikają. Ich realizacja wymaga bardzo uważnego przestrzegania przez organy prowadzące postępowanie przygotowawcze, a także przez sądy wypracowanych na tych zasadach procedur tak postępowania jak i wyrokowania, a także uzasadniania decyzji procesowych.

Podsumowanie

Cele, jakim służą środki zapobiegawcze, zostały przez ustawodawcę ujęte w przepisie art. 249 § 1 kpk. Pierwszym z nich, mającym charakter typowo procesowy, jest ten polegający na zabezpieczeniu prawidłowego toku postępowania tak przygotowawczego, jak i sądowego. Jest to pojęcie bardzo pojemne i – zdaniem autora niniejszej pracy – nadmiernie ogólne. Analiza praktyczna interpretacji pojęcia „potrzeba zabezpieczenia prawidłowego toku postępowania” wykazuje, że szczególnie organy ścigania, przede wszystkim Prokuratura, skłonne są rozumieć omawiane kategorie w sposób automatycznie rozszerzający, tracąc z pola widzenia fakt, że tymczasowe aresztowanie winno stanowić wyjątek w poszanowaniu prawa człowieka do wolności i tylko pod warunkiem bezwzględного respektowania zasad proporcjonalności i adekwatności. Tymczasowe aresztowanie nie może być pojmowane, jak to ma niejednokrotnie miejsce w praktyce, jako środek najłatwiejszy, najbardziej dogodny dla organów postępowania

karnego, winno natomiast każdorazowo stanowić środek ostateczny. Kategoria zabezpieczenia prawidłowego toku postępowania mieści zarówno aspekty związane z gromadzeniem materiału dowodowego, jak i potrzebą zapobieżenia ucieczce podejrzanego. Warto w tym miejscu zauważyć, że środki zapobiegawcze mogą być stosowane aż do chwili rozpoczęcia wykonywania kary, z tym zastrzeżeniem, że stosowanie tymczasowego aresztowania po wyroku jest dopuszczalne tylko w razie orzeczenia kary pozbawienia wolności. Oznacza to, że cele te realizowane są poprzez zapewnienie obecności podejrzanego bądź oskarżonego do dyspozycji właściwego organu oraz na uniemożliwieniu mu (zabezpieczenie przed matactwem procesowym) wpływania na procesową jakość gromadzonych dowodów.

Ustawodawca w przywołanym przepisie wprowadza także cel pozaprocesowy dla stosowania środka zapobiegawczego, w tym siłą rzeczy także dla tymczasowego aresztowania. Jest nim cel zapobiegnięcia popełnieniu przez oskarżonego nowego, ciężkiego przestępstwa. Orzecznictwo sądowe jest jednolite pod tym względem i wskazuje, że obawa ta musi przy tym być na tyle silna, aby tymczasowe aresztowanie mogło jawić się jako jedyny środek ją niwelujący. Inna ocena pozostawałaby w opozycji względem art. 258 § 4 kpk, który stanowi dyrektywę adekwatności związaną z wyborem proporcjonalnego środka zapobiegawczego²³.

Brak dbałości o każdorazowe zakotwiczenie postępowania związanego z tymczasowym aresztowaniem w jego zasadach oraz błędne rozumienie celu, w jakim ma być ono stosowane w bardzo łatwy sposób może prowadzić do tego, że przekształci się środek zapobiegawczy w postaci tymczasowego aresztowania w tzw. areszt wydobywczy²⁴. Jest to sytuacja jakiej wszystkimi dostępnymi instrumentami należy zapobiegać.

Warto zauważyć, że w tym zakresie polska judykatura zmieniała swoją linię. Dawniej głównym celem tymczasowego aresztowania było uniemożliwienie podejrzanemu lub oskarżonemu ucieczki przed wymiarem sprawiedliwości. Rozwój technologiczny ułatwiający ustalenie miejsca pobytu osoby oraz sprawne funkcjonowanie i realizowanie czynności

²³ Postanowienie Sądu Najwyższego z 30.08.2022 r. sygn. akt III KZ 45/22.

²⁴ Tzw. areszt wydobywczy nie jest pojęciem z zakresu doktryny prawa karnego. Określenie takie jest określeniem medialnym dla tymczasowego aresztowania stosowanego bardzo długo i nie w celu zapewnienia prawidłowości postępowania lecz w celu uzyskania od podejrzanego określonych wyjaśnień czy działań procesowych. Podkreślić należy, że niezwykle trudne jest stwierdzenie, że w sprawie stosowany był areszt wydobywczy, tym niemniej długotrwałość stosowania środka zapobiegawczego w niektórych sprawach musi budzić uzasadnione wątpliwości.

procesowych w oparciu o umowy międzynarodowe – jak choćby Europejski Nakaz Aresztowania – przesunął na główne miejsce cel tymczasowego aresztowania jako potrzebę ochrony zbierania dowodów i zabezpieczenia ich autentyczności. Należy więc się zgodzić z poglądem, że podstawową dyrektywą celowościową skierowaną do organów stosujących środki zapobiegawcze jest nakaz stosowania wyłącznie takiego spośród nich, który zapewniając realizację podstawowego celu polegającego na zapewnieniu prawidłowego toku procesu karnego (art. 249 § 1 kpk), w jak najmniejszym stopniu wkracza w sferę praw obywatelskich i nie powoduje szkód, które byłyby w sposób widoczny nieproporcjonalne do zamierzonego skutku²⁵. Dlatego też, oceniając konieczność zabezpieczeniu prawidłowego toku postępowania tak przygotowawczego, jak i sądowego, sąd każdorazowo musi pamiętać, że środki zapobiegawcze mają chronić prawidłowy tok postępowania, które aktualnie jest prowadzone przeciwko podejrzanemu, a nie prawidłowy tok postępowania, które może być dopiero prowadzone. Zatem, jeżeli w sprawie zebrano dowody wskazujące na popełnienie przez podejrzanego innego przestępstwa niż to, które zostało mu zarzucone, nie stanowią one pozytywnej ogólnej przesłanki zastosowania środków zapobiegawczych.

²⁵ Ł. Cora, *Tymczasowe aresztowanie jako ultima ratio w polskim procesie karnym* [w:] W. Cieślak, S. Steinborn (red.), *Profesor Marian Cieślak – osoba, dzieło, kontynuacje*, Warszawa 2013.

Bibliografia

Publikacje:

- Cora Ł., *Tymczasowe aresztowanie jako ultima ratio w polskim procesie karnym* [w:] W. Cieślak, S. Steinborn (red.), *Profesor Marian Cieślak – osoba, dzieło, kontynuacja*, Warszawa 2013.
- Czarkowska M., *Zatrzymanie* [w:] *Przeciwdziałanie przemocy wobec kobiet w rodzinie w praktyce organów ścigania, wymiaru sprawiedliwości i innych instytucji*, LexisNexis 2014.
- Daniluk P. (red.), *Kodeks wykroczeń. Komentarz*, Wyd. 2, Warszawa 2019.
- Grajewski J., Paprzycki L.K., Steinborn S., *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, t. I, Komentarz do art. 1–424 K.P.K., red. Grajewski J., Kraków 2006, Warszawa 2010; red. Paprzycki L.K., Warszawa 2013.
- Grzegorzczak T., *Kodeks postępowania karnego. Komentarze Zakamycza*, Zakamycze 2005
- Misztal P., *Pojęcie środków przymusu procesowego, ich istota i rodzaje* [w:] *System Prawa Karnego Procesowego. Tom IX. Środki przymusu*, red. Hofmański P., Stefański R. A., Warszawa 2021.
- Rogoziński P. *Aresztowanie* [w:] Hofmański P., Stefański R. A. (red.), *System Prawa Karnego Procesowego. Tom IX. Środki przymusu*, Warszawa 2021.

Akty prawne:

- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. Nr 78, poz. 483 z późn. zm.)
- Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności (Dz. U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 z późn. zm.).
- Ustawa o Krajowej Administracji Skarbowej z 16 listopada 2016 r. (Dz.U. z 2016 r. poz. 1947 z późn. zm)
- Ustawa o rybnictwie śródlądowym z 18 kwietnia 1985 r. (Dz.U. Nr 21, poz. 91)
- Ustawa Prawo lotnicze z 3 lipca 2002 r. (Dz.U. Nr 130, poz. 1112)
- Ustawa o Strażach Gminnych z 29 sierpnia 1997 r. (Dz.U. Nr 123, poz. 779)
- Ustawa o ochronie przyrody z 16 kwietnia 2004r. (Dz.U. Nr 92, poz. 880)
- Ustawa z 9 czerwca 2022 r. o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich (Dz.U. z 2022 r. poz. 1700)
- Ustawa o Policji z 6 kwietnia 1990 r. (Dz.U. Nr 30, poz. 179)
- Ustawa Prawo o ustroju sądów powszechnych z 27 lipca 2001 r. (Dz.U. Nr 98, poz. 1070 ze zm.)

Orzecznictwo:

Wyrok ETPC z 2.05.2013 r., 28796/07, Petukhova v. Rosja, LEX nr 1310635.

Postanowienie Sądu Najwyższego z 30.08.2022 r. sygn. akt III KZ 45/22, LEX nr 3414737.

Postanowienie Sądu Najwyższego z 14.01.2016 r., I CZ 120/15, Legalis nr 2702468.

Postanowienie Sądu Apelacyjnego w Szczecinie z 27.10.2016 r. sygn. akt II AKz 509/16, OSASz 2016, nr 4, poz. 38–42.

